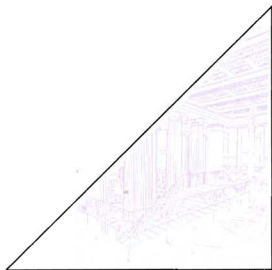

Π. ΤΖΩΝΟΣ

ΤΕΣΣΕΡΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΞΙΩΝ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 1984	7
1.0 Ένα γενικό διάγραμμα της εξέλιξης της θεωρίας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και μερικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις	9
2.0 Η αισθητική προσέγγιση στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό	19
2.1 Κοινωνική καταγωγή και κοινωνική λειτουργία του αρχιτέκτονα στον 19ο αιώνα	20
2.2 Η νέα σχέση αρχιτέκτονα-πελάτη. Κοσμοθεωρία και επαγγελματική ηθική του αρχιτέκτονα στον 19ο αιώνα	25
2.3 Μεταβατική περίοδος	29
3.0 Η τεχνολογική προσέγγιση στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό	31
3.1 Οι αλλαγές στην πολιτιστική, πολιτική και οικονομική κατάσταση	32

3.2	Η νέα επιστημονική και καλλιτεχνική ιδεολογία	37
3.3	Δύο όψεις της ίδιας προσέγγισης: Bauhaus και Κονστρουκτιβισμός	40
3.3.1	Το Bauhaus και η εκπαιδευτική του φιλοσοφία	40
3.3.2	Ο Ρωσικός Κονστρουκτιβισμός	48
4.0	Η επιστημονική προσέγγιση στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό	55
4.1	Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός μετά τον πόλεμο	57
4.2	Μεταπολεμικός επιστημονικός προβληματισμός	60
4.3	Επιστήμη και σχεδιασμός	63
5.0	Η κοινωνική προσέγγιση στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό	73
5.1	Οι «ανωμαλίες» και το δίλημμα	74
5.2	Οι δυνατότητες και τα όριά τους	79
5.2.1	Ο μεθοδικός σχεδιασμός και η κριτική του	80
5.2.2	Το «comprehensive thinking» και η αντιπρόταση	83
5.2.3	Η κοινωνική προσέγγιση	86
5.2.3.1	Εμπειρίες: κριτική και αυτοκριτική	91
5.2.3.2	Τι μπορεί να γίνει; Δηλώσεις και προτάσεις	96
	Επίλογος 1984:	
	Μετά Δώδεκα Έτη ή Και Τώρα Post-Modern;	105

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1984

Το κείμενο αυτό γράφτηκε δώδεκα χρόνια πριν από σήμερα στα πλαίσια μιας ερευνητικής μου δουλειάς σε μεταπτυχιακό τμήμα αρχιτεκτονικής σχολής του Λονδίνου και χρησιμοποιήθηκε ως βασική αναφορά για τη διδασκαλία θεωρητικού μαθήματος σε άλλη αρχιτεκτονική σχολή της ίδιας πόλης.

Ένα τμήμα του κειμένου αυτού, και συγκεκριμένα κάποια κύρια σημεία των τριών πρώτων κεφαλαίων και μία ευρύτερη περικοπή του τετάρτου κεφαλαίου, αποτέλεσαν το πρώτο μέρος μιας μελέτης που δημοσιεύτηκε στα Τεχνικά Χρονικά του ΤΕΕ με τίτλο «Εξέλιξη της θεωρίας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση» (Δεκέμβριος 1972). Το όλο κείμενο όμως, στην πλήρη του μορφή, δεν μεταφράστηκε ποτέ στα ελληνικά. Μου χρησίμευσε όμως σημαντικά για την στήριξη της από τότε ερευνητικής μου δουλειάς για τη μεθόδευση του σχεδιασμού. Και τώρα που γενικότερες συνθήκες μου επέτρεψαν να συγκεντρώσω περισσότερο απ' ό,τι παλιότερα την διδακτική μου δραστηριότητα στην περιοχή των πιά προσωπικών επιστημονικών μου ενδιαφερόντων, ξαναδιαβάζοντας το κείμενο αυτό πίστεψα, ότι την ίδια αξία και χρησιμότητα θα έχει ως κείμενο υποδομής και για τους φοιτητές μου, συμπληρώνοντας με την διαχρονική του οπτική την βασικά συγχρονική παρουσίαση της άποψής μου για την μεθόδευση του σχεδιασμού, άποψη που συγκυρίες διάφορες δεν μου επέτρεψαν μέχρι σήμερα να δημοσιεύσω. Πέρα όμως από αυτό, η αυτοτέλεια του κειμένου το κάνει, νομίζω, χρήσιμο για όποιον θέλει να σκεφτεί γενικότερα για την θεωρία της αρχιτεκτονικής και την εξέλιξή της.

Αυτοί οι λόγοι με παρακίνησαν να πάρω την απόφαση για την κάπως άχαρη δουλειά της μετάφρασης και της έκδοσης του κειμένου. Και κοντά σ' αυτούς ακόμη ένας, πιο προσωπικός: Το ιδιό-

μορφο ενδιαφέρον που έχει η, αρκετά χρόνια μετά τη συγγραφή του, δημόσια παρουσίαση ενός κειμένου επιστημονικού χαρακτήρα, το οποίο μάλιστα τότε προσπαθούσε να δει, από το χρονικό σημείο που βρισκόταν, τις μέχρι τότε εξελίξεις και κάποιες εξελίξεις που ήταν ακόμη να έρθουν... Και ήρθαν άλλες όπως προβλέφθηκαν και άλλες όχι... Έτσι σήμερα το ίδιο το κείμενο, από τότε υποκείμενο της διαμόρφωσης της θεωρίας της αρχιτεκτονικής γίνεται σήμερα αντικείμενο μελέτης από την ίδια.

Αυτό προσπαθώ να κάνω επιγραμματικά και στον «Επίλογο 1984»: να ξαναδώ δηλαδή το κείμενο μέσα στο χρόνο που γράφτηκε, να ξαναεκτιμήσω ορισμένες εκτιμήσεις του και κυρίως να γεφυρώσω, περισσότερο αφοριστικά παρά αναλυτικά, όπως άλλωστε ταιριάζει και σε έναν επίλογο, το μέχρι σήμερα χρονικό διάστημα. Κατά τα άλλα δεν έκανα καμία αλλαγή στην αρχική μορφή του κύριου κορμού του κειμένου.

Και μια τελευταία παρατήρηση σχετικά με το τί μπορεί να ενδιαφέρει και να αφορά τον έλληνα αναγνώστη το κείμενο αυτό. Είναι αλήθεια ότι η μελέτη γράφτηκε στην Αγγλία με άμεσο στόχο τον αναγνώστη της χώρας εκείνης. Η ουσία της όμως δεν νομίζω ότι είναι συνδεδεμένη με μια χώρα, όπως ακριβώς δεν υπήρξε συνδεδεμένο με μια χώρα και το κέντρο βάρους της διαμόρφωσης της θεωρίας της αρχιτεκτονικής, παρά μετακινήθηκε, όπως από την μελέτη προκύπτει, στον διεθνή χώρο από την Αγγλία και Γαλλία τον προηγούμενο αιώνα, στην Γαλλία και Γερμανία στην αρχή αυτού του αιώνα, για να περάσει αμέσως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ως και την δεκαετία του '60 στην Αμερική. Και η θεωρία της αρχιτεκτονικής δεν είναι το μοναδικό επιστημονικό, καλλιτεχνικό ή γενικότερα πνευματικό ρεύμα, όπου ο ελληνικός χώρος τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια έχει στραμμένα τα βλέμματά του έξω από τα γεωγραφικά του όρια.

1.0

Ένα γενικό διάγραμμα της εξέλιξης της θεωρίας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και μερικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Η μελέτη αυτή προσπαθεί να συμβάλει στην κατανόηση της θεωρίας της αρχιτεκτονικής, που αποτελεί το υπόβαθρο της σημερινής* αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης¹. Καθώς όμως η αρχιτεκτονική «μας» θεωρία (ή ίσως καλύτερα, η αρχιτεκτονική μας «θεωρία») προκύπτει άμεσα από την εξέλιξη της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στο πρόσφατο παρελθόν, μπορεί τότε μόνο να αναλυθεί και να αξιολογηθεί αποτελεσματικά, όταν θεωρηθεί ως ένα, προσωρινά βέβαια τελευταίο, στάδιο στην όλη εξέλιξη.

Από την άλλη μεριά, η θεωρία της αρχιτεκτονικής όπως διατυπώθηκε στο πρόσφατο παρελθόν δεν μπορεί να γίνει σήμερα κατανοητή παρά μόνο ως ένα στάδιο προηγούμενο του σημερινού. Με άλλα λόγια μια προσπάθεια αξιολογικής της εκτίμησης δεν μπορεί παρά να περάσει μέσα από την αξιολογική εκτίμηση της σημερινής θεωρίας της αρχιτεκτονικής.

Η κυκλική αυτή σχέση μεταξύ της κατανόησης παρελθόντος

* Υπενθυμίζεται ότι, όπως σημειώνεται και στον πρόλογο, το κείμενο είναι γραμμένο το 1972. (Σημείωση για την έκδοση του 1985).

1 Με την έννοια «αρχιτεκτονική» η μελέτη θα εννοεί την δραστηριότητα που καλύπτει τον σχεδιασμό από κλίμακα αντικειμένου (έπιπλο, βιομηχανικό αντικείμενο) μέχρι κλίμακα αστικού χώρου (urban design). Συνεπώς η μεγαλύτερη κλίμακα σχεδιασμού-προγραμματισμού (planning) δεν συμπεριλαμβάνεται στην έννοια και θεωρείται εκτός των πλαισίων της μελέτης. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει συγγένεια ή και επικάλυψη σε ορισμένα σημεία των δύο αυτών περιοχών σχεδιασμού· σημαίνει ότι σε ορισμένα σημεία δεν υπάρχει, και γι' αυτό η κοινή θεώρηση των δύο αυτών εννοιών είτε θα προξενούσε σύγχυση είτε θα οδηγούσε τη μελέτη σε διαφορετικό επίπεδο και έκταση. Οι όροι «σχεδιασμός του περιβάλλοντος» και «σχεδιαστής του περιβάλλοντος» που χρησιμοποιεί σε κάποια σημεία η μελέτη είναι συνώνυμοι με τις έννοιες «αρχιτεκτονική» και «αρχιτέκτονας», υποδηλώνουν όμως την σταδιακή διεύρυνση του αρχικού τους περιεχομένου. βλ. και ⁹⁹.

και παρόντος υπαγορεύει την ανάγκη να μη δοκιμάσει κανείς να δει το ένα μετά το άλλο, αλλά και τα δύο ταυτόχρονα και μαζί στην διαλεκτική, δηλαδή στην αμοιβαία αλληλεξαρτώμενή τους σχέση.

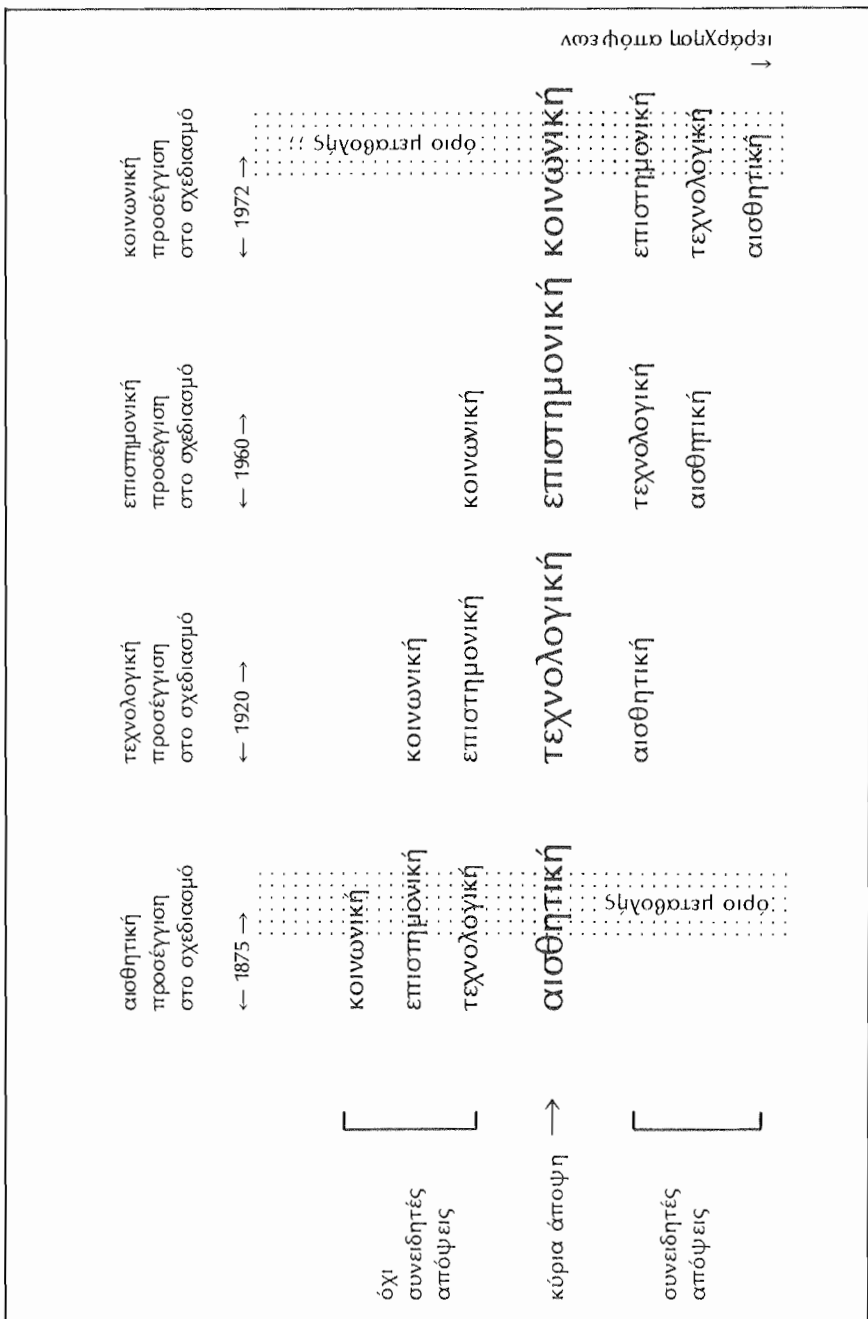
Έτσι η κατανόηση αυτής της σχέσης μεταξύ μέρους και όλου, μεταξύ μιας ολόκληρης εξελικτικής διαδικασίας και ενός σταδίου της, γίνεται το βαθύτερο περιεχόμενο της κριτικής ενασχόλησης με ένα φαινόμενο, και κατά συνέπεια και ο κύριος στόχος της μελέτης αυτής.

Αν είναι δυνατόν μέσα σε μια φράση να περιγράψουμε την μετατόπιση του κέντρου βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής κατά την εξέλιξη της διδασκαλίας της αρχιτεκτονικής στα τελευταία εκατό χρόνια ιστορίας του δυτικού πολιτισμού, θα λέγαμε ότι παρουσίασε μια σταδιακή αλλά σταθερή κίνηση μέσα από τέσσερις φάσεις εξέλιξης: Από την αισθητική στην τεχνολογική, μετά στην επιστημονική και τέλος στην κοινωνική προσέγγιση των προβλημάτων σχεδιασμού του φυσικού περιβάλλοντος.

Αυτή είναι η βασική θέση που διατυπώνεται στην μελέτη αυτή. Στο σημείο αυτό ορισμένες προκαταρκτικές διευκρινίσεις θα ήταν ίσως χρήσιμες και πρώτα απ' όλα γιατί και πώς προκύπτουν αυτές οι παραπάνω τέσσερις έννοιες;

Κατά τη γνώμη μου τέσσερις κατηγορίες αποφάσεων έχει να πάρει ο μελετητής κατά την επίλυση οποιουδήποτε σχεδιαστικού προβλήματος: τεχνολογικές, αισθητικές, κοινωνικές και επιστημονικές αποφάσεις. Παρόλο όμως που οι αποφάσεις αυτές παίρνονται έτσι κι αλλιώς σε κάθε περίπτωση, ορισμένες από αυτές παίρνονται συνειδητά και ορισμένες άλλες όχι συνειδητά: με άλλα λόγια, ορισμένες θεωρούνται από τον μελετητή ως το κύριο αντικείμενο της δουλειάς του κατά την επίλυση ενός σχεδιαστικού προβλήματος, ενώ ορισμένες άλλες του φαίνονται περιθωριακές, ως προς την κύριά του δραστηριότητα. Για παράδειγμα, ένας μελετητής, σχεδιάζοντας ένα σχολείο, μπορεί να αντιλαμβάνεται ως επαγγελματική του αρμοδιότητα να προσεγγίσει το πρόβλημα από την τεχνολογική και αισθητική άποψη, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μπορεί να αποφύγει να ενσωματώσει μέσα στη λύση και τις κοινωνικές του απόψεις, οι οποίες, όπως είναι φυσικό, επηρεάζουν την λειτουργικότητα του σχολικού κτιρίου όσο και οι «ενσυνείδητα» παρμένες, τεχνολογικές και αισθητικές αποφάσεις.

Έτσι, όλες αυτές οι κατηγορίες αποφάσεων (ή αλλιώς οι «απόψεις» ενός σχεδιαστικού προβλήματος) ασφαλώς ενυπάρχουν σε

κάθε μια από τις παραπάνω τέσσερις διαδοχικές προσεγγίσεις ή φάσεις της εξέλιξης της θεωρίας του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Το κύριο ερώτημα είναι πώς αυτές αντιμετωπίζονταν σε κάθε μια από τις αντίστοιχες ιστορικές περιόδους· ή αλλιώς, ποιά ήταν η αυτεπίγνωση της αρμοδιότητας και του κοινωνικού ρόλου του αρχιτέκτονα σε κάθε χρονική περίοδο, η οποία χαρακτήριζε και την περίοδο ολόκληρη. Κατά συνέπεια, για να κατανοήσει κανείς την όλη εξέλιξη, πρέπει να απαντηθεί το κρίσιμο ερώτημα, ποιές από αυτές τις αποφάσεις παίρνονταν συνειδητά και ποιές όχι συνειδητά, και με ποιά μεταξύ τους σχέση, σε κάθε χρονική περίοδο.

Η μελέτη αυτή προσπαθεί να δείξει ότι κάθε ιστορική περίοδος έχει την τάση να προωθεί με ιδιαίτερη έμφαση μια από αυτές τις τέσσερις απόψεις, την οποία και θεωρεί ότι εκφράζει το βασικό της πρόβλημα, και να εξαρτά τις υπόλοιπες ως δευτερεύουσες από αυτήν την κύρια άποψη. Η ένταση με την οποία διατυπώνεται η κύρια άποψη συνήθως επισκιαίνει τις άλλες απόψεις, και τείνει να καταλαμβάνει στο συνολικό φάσμα των σχεδιαστικών απόψεων σημαντικότερο χώρο απ' ό,τι «αντικειμενικά» θα της αναλογούσε. Η κύρια άποψη είναι τότε εκείνη που χαρακτηρίζει την εποχή, μαζί με τον ιδιαίτερο τρόπο που η άποψη αυτή είναι συναρτημένη με τις δευτερεύουσες συνειδητές ή μη συνειδητές απόψεις.

Έτσι σε κάθε χρονική περίοδο μπορούμε να διακρίνουμε την *κύρια άποψη*, τις *συνειδητές απόψεις* (ή *ρητές απόψεις*), και τις *μη συνειδητές απόψεις* (ή *άρρητες απόψεις*) του σχεδιασμού.

Όπως ήδη παραπάνω σημειώθηκε, οι τέσσερις διακεκριμένες φάσεις που μπορούν να διαπιστωθούν στην εξέλιξη της θεωρίας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, χαρακτηρίζονται από τις τέσσερις παραπάνω κύριες απόψεις. Μια αναλυτικότερη μελέτη των φάσεων αυτών οδηγεί σε διαπιστώσεις που εκφράζονται σχηματικά από το *Διάγραμμα 1*. Σύμφωνα με αυτό μπορούμε να πούμε ότι: Οι μη συνειδητές απόψεις παίζουν ελάχιστο ή καθόλου ρόλο στην διαμόρφωση του κέντρου βάρους της αρχιτεκτονικής θεωρίας ή αλλιώς της βασικής προσέγγισης στο σχεδιασμό κάθε περιόδου. Η κάθε φορά βασική προσέγγιση ορίζεται από τις συνειδητές απόψεις και χαρακτηρίζεται αποφασιστικά από την κύρια άποψη. Τέλος η εσωτερική ιεράρχηση των συνειδητών απόψεων (από πλευράς χρονικής εμφάνισης και σπουδαιότητας) σε κάθε φάση χωριστά είναι ανάλογη με τη σειρά εμφάνισής τους ως «κύριες απόψεις» κατά τη διαδοχή των φάσεων. Έτσι π.χ. κατά το τέλος του προηγούμενου αιώνα, όλες οι απόψεις εκτός από την κύρια, την

αισθητική, ήταν όχι συνειδητές, δηλαδή το κέντρο βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής (πάντοτε με την έννοια της πιο προωθημένης αντιπροσωπευτικής κατεύθυνσης στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση, βλ. παραπάνω) κυριαρχούνταν από την «αισθητική προσέγγιση». Επίσης, π.χ., η χρονική περίοδος γύρω στο 1960 χαρακτηρίζεται από την «επιστημονική προσέγγιση» στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, όπου η επιστημονική έχει γίνει η κύρια άποψη, η τεχνολογική και η αισθητική έχουν μετατοπιστεί κατά μία θέση σπουδαιότητας, ενώ η κοινωνική άποψη, ακόμη όχι συνειδητή, ετοιμάζεται να «ανακαλυφθεί» και να γίνει η επόμενη κύρια άποψη.

Πριν από την διεξοδικότερη ανάλυση των φάσεων αυτών θα ήταν ίσως χρήσιμο να θυγούν, σε μια σύντομη παρένθεση, μερικά μεθοδολογικά προβλήματα και δυσκολίες που συνεπάγεται μια τέτοια διερεύνηση.

Η προσπάθεια κατανόησης μιας επιμέρους εξελικτικής φάσης (στην προκειμένη περίπτωση της σημερινής θεωρίας της αρχιτεκτονικής) στην διαλεκτική της σχέση με την συνολική διαδικασία εξέλιξης, της οποίας αυτή αποτελεί μέρος, μπορεί να διακριθεί στα ακόλουθα τέσσερα επιμέρους υπο-προβλήματα.

Το πρώτο υπο-πρόβλημα θα ήταν ο καθορισμός της ευρύτερης ιστορικής περιόδου, (που συμπίπτει με ό,τι προηγουμένως ονομάσαμε «συνολική διαδικασία εξέλιξης») η μελέτη της οποίας θα μας επέτρεπε να αποκτήσουμε μια σχετικά ολοκληρωμένη εικόνα της επιμέρους εξελικτικής φάσης, για την οποία ιδιαίτερα ενδιαφερόμαστε.

Ασφαλώς για την κατανόηση διαφόρων φαινομένων –έστω και αν αυτά συμβαίνουν κατά την ίδια ιστορική στιγμή– πρέπει να επιλέξει κανείς να μελετήσει διαφορετικές ευρύτερες ιστορικές περιόδους. Το πρόβλημα δηλαδή συνίσταται στην επιλογή της κατάλληλης –π.χ. ούτε πολύ μεγάλης ούτε πολύ μικρής– ιστορικής περιόδου για το συγκεκριμένο φαινόμενο που θα μελετηθεί. Αναφορικά τώρα με το αντικείμενο της μελέτης αυτής, την κατανόηση της σημερινής θεωρίας της αρχιτεκτονικής, θα μπορούσε κανείς να επιλέξει ως κατάλληλη την περίοδο μετά το 1950, επειδή για παράδειγμα, κάπου αμέσως μετά την πρώτη ανάρρωση από τις συνέπειες του πολέμου μπορεί να θεωρηθεί ότι έγινε γενικά αποδεκτή η έννοια της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής, οπότε να μπορεί κανείς να μιλά και για μια κατεστημένη «θεωρία». Επίσης όμως θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει απαραίτητη τη μελέτη ολόκληρης της ιστορικής περιό-

δου μετά το 1600, γιατί τότε είναι που ο Francis Bacon έβαλε τα θεμέλια της σύγχρονης επιστήμης, από την οποία προέκυψε η σύγχρονη τεχνολογία, και κατά συνέπεια εκείνη είναι η ουσιαστική αφετηρία μετασχηματισμού της «αρχαίας» σε «νεώτερη» αρχιτεκτονική.

Αμέσως παρακάτω θα επιχειρήσω να στηρίξω την άποψή μου ότι η ιστορική περίοδος από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα μέχρι σήμερα μπορεί να θεωρηθεί επαρκής για τους σκοπούς της μελέτης αυτής.

Το δεύτερο υπο-πρόβλημα θα ήταν η διάκριση της ευρύτερης ιστορικής περιόδου σε υποπερίόδους, σε επιμέρους φάσεις της όλης εξελικτικής διαδικασίας. Η τελευταία από τις φάσεις αυτές θα ήταν, στην περίπτωση αυτή, η φάση εξέλιξης στην οποία βρίσκεται η σημερινή αρχιτεκτονική θεωρία.

Ασφαλώς κάθε διάκριση μιας συνεχούς διαδικασίας σε επιμέρους τμήματα είναι αναγκαστικά σε κάποιο βαθμό τεχνητή. Πραγματικά, δεν είναι εύκολο να απομονώσει κανείς τα χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν μια φάση από μια άλλη. Πολύ περισσότερο μάλιστα όταν, κεντρώνοντας το ενδιαφέρον του σε διαφορετικές ομάδες δεδομένων της ίδιας ιστορικής διαδικασίας, μπορεί κανείς να καταλήξει σε μια σειρά από διαφορετικές διακρίσεις. Έτσι, π.χ., για να κατανοήσει κανείς την εξέλιξη της θεωρίας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, θα μπορούσε να ασχοληθεί είτε με την εξέλιξη των κτισμάτων, που είναι τα υλικά παράγωγα της θεωρίας, είτε με την εξέλιξη των πρωτοποριακών θεωρητικών κειμένων, που είναι οι υποκινητές της, κ.ο.κ.

Γι αυτό θα πρέπει να γίνει από την αρχή σαφές ότι όπου, στην μελέτη αυτή, γίνεται αναφορά στην θεωρία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και στα στάδια της εξέλιξής της, εννοείται το κέντρο βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση· δηλαδή η θεωρία εκείνη που αντιπροσωπεύει την λίγο πολύ κατά κοινή συνείδηση επικρατούσα θεωρητική άποψη στην εκπαίδευση του αρχιτέκτονα². Η διαφορά μεταξύ της μελέτης «του

2 Καθώς η μελέτη αυτή δεν εξειδικεύει την ανάλυσή της στην εξέλιξη της θεωρίας της αρχιτεκτονικής σε μια χώρα, και καθώς το επίκεντρο της δραστηριότητας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής μετατοπίστηκε αρκετές φορές κατά τη διάρκεια αυτή της εξέλιξης, ο μεθοδολογικά συντομότερος δρόμος να παρακολουθήσει κανείς το «κέντρο βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής» ήταν να συγκεντρώσει την προσοχή του στην χώρα που σε κάθε φάση αποτελούσε το επίκεντρο, ή τουλάχιστο το πιο χαρακτηριστικό θέατρο των εξελίξεων.

κέντρου βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση» και μιας κριτικής εκτίμησης της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, είτε στο επίπεδο των κτισμάτων είτε σ' εκείνο των πρωτοποριακών ιδεών και κειμένων μπορεί να γίνει σαφέστερη με τα ακόλουθα:

- Η πλειονότητα των πιο αντιπροσωπευτικών κτιρίων μιας εποχής δεν εκφράζει πάντοτε το «κέντρο βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση» της ίδιας εποχής. Είναι π.χ. φανερό ότι η πλειοψηφία των κτισμάτων που κτίστηκαν κατά τη διάρκεια του Μοντέρνου Κινήματος, ακόμη και τα πιο αντιπροσωπευτικά από αυτά, είναι πολύ πιο συντηρητικά απ' ό,τι το κέντρο βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην ίδια περίοδο.
- Από την άλλη μεριά, το «κέντρο βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση» είναι συνήθως επίσης πιο συντηρητικό απ' ό,τι οι πιο προωθημένες ιδέες της ίδιας περιόδου. Το «On the Housing Problem» του Engels είχε σίγουρα μικρή σχέση με την επικρατούσα θεωρία στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση του 1880...

Έτσι, ένα δεδομένο που μπορεί να ήταν καθοριστικής σημασίας για την μετέπειτα εξέλιξη στην συνολική ιστορική περίοδο, ενδέχεται να είχε περιθωριακή σημασία για το «κέντρο βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση» κατά τη διάρκεια ενός από τα επιμέρους στάδια.

Το *τρίτο υπο-πρόβλημα* θα ήταν σίγουρα η κριτική μελέτη του «κέντρου βάρους της θεωρίας της αρχιτεκτονικής στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση» στο καθένα από τα διακεκριμένα στάδια εξέλιξής της.

Και τέλος το *τέταρτο υπο-πρόβλημα* θα αφορούσε στην περιγραφή και, αν είναι δυνατόν, στην ερμηνεία της μετακίνησης και των εσωτερικών μετασχηματισμών του «κέντρου βάρους» διαμέσου της όλης εξεταζόμενης ιστορικής περιόδου. Η κατανόηση αυτή των αλλαγών θα σήμαινε ήδη την συγκρότηση μιας συγκεκριμένης άποψης για τα αίτια τόσο της ίδιας της μετακίνησης όσο και των εσωτερικών μετασχηματισμών της θεωρίας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής κατά την όλη διαδικασία εξέλιξής της.

Θα κλείσω την παρένθεση αυτή με μερικές παρατηρήσεις για την σχέση του προτεινόμενου *Διαγράμματος 1* με (α) το ζήτημα της

επιλογής της ευρύτερης ιστορικής περιόδου και (β) την «κυκλική» σχέση της κατανόησης του παρόντος με την κατανόηση του παρελθόντος, στην οποία αναφέρθηκα και λίγο παραπάνω.

(α) Είναι φανερό ότι οι έννοιες της αισθητικής, της τεχνολογίας κλπ., δεν έχουν ακριβώς το ίδιο νόημα σε όλες τις εποχές. Η εξέλιξη μεταβάλλει και τις ίδιες τις έννοιες: Με την είσοδο κάθε έννοιας στην περιοχή των «συνειδητών» εννοιών (βλ. Διάγραμμα) το περιεχόμενο των υπολοίπων συνειδητών εννοιών υφίσταται κι αυτό κάποια μεταβολή. Δημιουργείται δηλαδή μια κάθε φορά καινούργια ομάδα συνειδητών εννοιών της οποίας τα μέρη αποκτούν μια καινούργια σχέση με το όλο, εκφράζοντας έτσι μια νέα συνολική άποψη... Αυτή είναι μια σταδιακή ποιοτική μεταβολή μικρότερης κλίμακας. Εκτός όμως από αυτήν, εμφανίζεται και μια γενικότερη και ριζικότερη μεταβολή, μια «τομή», όταν κάποια ιστορική στιγμή θέτει σε αμφιβολία ή αναθεωρεί τη σχέση της με μια ή περισσότερες από τις έννοιες. Για παράδειγμα στην έννοια «τεχνολογία» δεν δινόταν ασφαλώς το ίδιο νόημα στα 1750 και στα 1950...

Αυτό συμβαίνει στις λεγόμενες «επαναστατικές» περιόδους. Μια τέτοια ήταν και το κίνημα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής της δεκαετίας του '20, και, όπως η μελέτη προσπαθεί να δείξει, μια άλλη τέτοια περίοδος-τομή ενδέχεται να είναι και η φάση στην οποία οδηγεί το σημερινό στάδιο εξέλιξης (βλ. κατακόρυφα όρια στο *Διάγραμμα 1*). Αν αυτό συμβεί, τότε η σημασία των εννοιών αυτών θα αλλάξει και πάλι ριζικά... Μέχρι τότε όμως έχει ακόμα νόημα να εργαζόμαστε με τις έννοιες αυτές.

Η συγκριτική τους χρήση έχει επιχειρησιακό νόημα όσο γίνεται μεταξύ των ορίων κάποιων γενικότερων μεταβολών. Έτσι η δυνατότητα συγκριτικής χρήσης των εννοιών γίνεται ένα κριτήριο για την επιλογή της ιστορικής περιόδου που είναι κατάλληλη για τη μελέτη συγκεκριμένων φαινομένων.

(β) Αναφορικά τώρα με την κυκλική σχέση μεταξύ της κατανόησης του παρόντος και του παρελθόντος, και με το πώς αυτό πραγματοποιείται στην μελέτη αυτή, μπορεί κι αυτό να γίνει φανερό με τη βοήθεια του προτεινόμενου *Διαγράμματος 1*, σύμφωνα με το οποίο και οι τέσσερις απόψεις του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού – αισθητική, τεχνολογική, επιστημονική και κοινωνική – έχουν γίνει συνειδητές στην παρούσα φάση εξέλιξης της θεωρίας της αρχιτεκτονικής. Έτσι, η προσπάθεια να ερμηνεύσουμε την εξέλιξη ολόκληρης της ευρύτερης ιστορικής περιόδου μέσα από τις απόψεις για το σχεδιασμό που, *σήμερα* συνειδητές, συγκροτούν την αυτοσυνεί-

δηση του *σημερινού* αρχιτέκτονα, δεν σημαίνει παρά μια προσπάθεια να καταλάβουμε το παρόν μέσα από την κατανόηση του παρελθόντος, όπου η κατανόηση του παρελθόντος έχει επιχειρηθεί μέσα από την κατανόηση του παρόντος.